

Wat een mooie tekst, en in mijn eigen taal*

Enkele opmerkingen over het Fries in de kerk

Koen Zondag

De dichter-filosoof Johann Wilhelm von Goethe schijnt eens gezegd te hebben dat de school zich op een pedagogisch eiland bevindt. Daar zouden de opvoedkundige doelen in alle rust kunnen worden uitgevoerd. De werkelijkheid is echter anders. De school is onderhevig aan de sociaal-culturele getijden; niet de school maar de haar omringende wereld bepaalt het doen en laten van het onderwijs. Voor de kerken geldt in feite hetzelfde. Ze bevinden zich niet op een theologisch eiland. Ook hun doen en laten wordt in sterke mate bepaald door buiten haar gelegen omstandigheden en ontwikkelingen. Dat gold en geldt ook ten aanzien van de positie van het Fries in de kerk. De ruimte voor het Fries in het religieuze domein was en is nauw gerelateerd aan de positie van het Fries in de maatschappij.

Om bovenstaande te kunnen begrijpen volgt in deze bijdrage eerst een schets van de taalverhoudingen in Friesland. Er was in het verleden ten aanzien van het Fries een verschil in beleving tussen het orthodoxe en vrijzinnige deel der bevolking. In de tweede paragraaf komt ds. Sipke Huismans als predikant aan de orde. Hij, een stoere, sterke strijder en emotionele romanticus,¹ was niet alleen als herder en leraar betrokken bij de gemeenten die hij heeft gediend. Zijn brede belangstelling betrof onder meer de geheelonthouding, de vakbeweging en het invoeren van gezangen in de eredienst. In de derde paragraaf wordt aandacht besteed aan Huismans als pleitbezorger van het Fries; niet alleen in de kerk, maar ook in bijvoorbeeld het onderwijs. In het laatste gedeelte beschrijf ik, enerzijds als objectieve waarnemer, maar anderzijds als betrokkene, als kerk- en voorganger, de stand van zaken aangaande het Fries in de kerk anno 2013. In een tenslotte verwoord ik een persoonlijke ervaring.

1. Taalverhoudingen in Friesland

*'Fyn en grou'*²

In de Middeleeuwen werd het Fries niet alleen in een veel groter gebied gesproken, het werd in oorkonden en wetten ook als schrijftaal gebruikt.³ Na 1500 werd het Fries vrijwel alleen nog mondeling, op het platteland,

gebruikt. De dichters Gysbert Japiks (1603-1666) en Jan Althuysen (1715-1763), die tevens psalmen in het Fries berijmde, vormden een keerpunt. Een wezenlijke verandering vond plaats toen de gebroeders Halbertsma, passend in een West-Europees patroon van hernieuwde belangstelling voor de eigen taal, in 1822 hun bundel *Rimen en Teltsjes* (Rijmen en verhaaltjes) publiceerden.⁴ De Halbertsma's leerden de Friezen weer lezen en zingen in hun eigen taal. De bewustwording ten aanzien van de eigen taal en cultuur werd mede bevorderd door het in 1827 opgerichte Fries Genootschap. De leden van het genootschap, bijna allemaal afkomstig uit de stad en behorend tot de sociaal-economische bovenlaag van de bevolking, wilden vier gebieden bestuderen: geschiedenis, archeologie (inclusief munten), geografie en taalkunde en literatuur.⁵

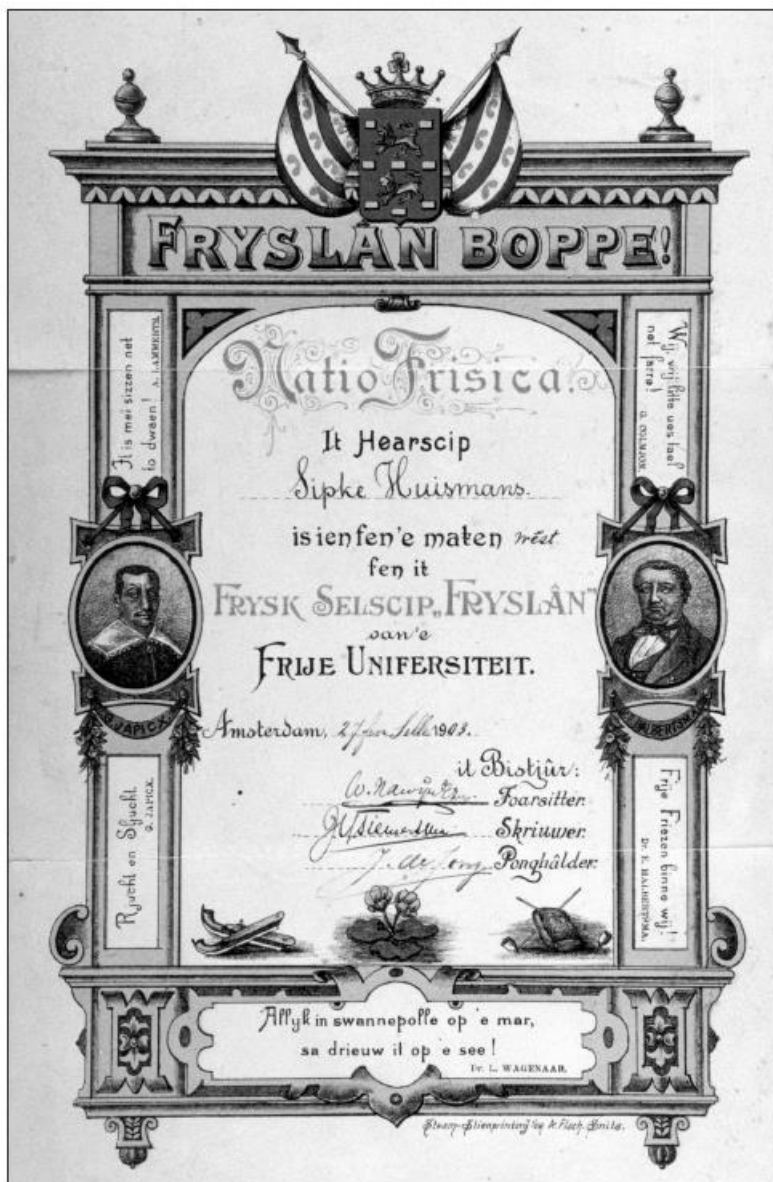
De mensen die zich in de negentiende eeuw bezighielden met het Fries behoorden bijna allemaal tot de liberale, vrijzinnige burgerij. Ze hadden geen oog voor hetgeen de mensen van het Réveil of de Afscheiding bewoog, soms viel hun zelfs hoon ten deel. De orthodoxen hoorden dat er Friese toneelstukken in de bovenzaal van de plaatselijke herberg werden uitgevoerd. De combinatie komedie-Fries-herberg leidde er toe dat een vrouw bij het aanhoren van de aankondiging dat dr. G.A. Wumkes op 3 januari 1915 in Tzum in het Fries zou preken, de kerk verliet. Volgens haar was het 'hjoed komeedzje yn tsjerke' (vandaag komedie in de kerk). Zulke woorden zullen nu niet meer worden gebezigd, maar er zijn nog altijd mensen die van mening zijn dat de Heer beter in het Nederlands dan in het Fries kan worden aangesproken.⁶

Tweedeling

Op het voorheen homogeen Friestalige platteland heerste ten aanzien van de taal een tweedeling. Thuis en in het dorp werd Fries gesproken, maar het Nederlands was de taal voor bijvoorbeeld het bestuur, de kerk,⁷ het onderwijs en de rechtspraak. Er was, zoals de taalsociologen zeggen, een duidelijke diglossie: taal 1 (het Nederlands) voor de formele en taal 2 (het Fries) voor de informele domeinen.

Dat Friestalige platteland bestaat niet meer. Het opkomende forensisme – het begon aan het eind van de zestiger en het begin van de zeventiger jaren van de vorige eeuw – leidde tot een ingrijpende verandering in de taalverhoudingen. Je woonde ineens naast Nederlandstalige bureaus, velen van hen vroegen om vooral Fries tegen hen te spreken, maar de Friestalingen gaven daaraan geen gehoor. De Friezen wilden fatsoenlijk zijn. Zeker tegen mensen van wie ze veronderstelden dat ze een treetje hoger op de maatschappelijke ladder stonden. De diglossie veranderde: het Nederlands was niet meer alleen de taal voor de hogere domeinen, maar ook voor de (informele) contacten met de bureaus.

Er zijn ook andere, positieve ontwikkelingen. In het onderwijs is er alle ruimte om aandacht te besteden aan het Fries als vak en voertaal.⁸ De provincie ontwikkelt beleid met betrekking tot het Fries, in de rechtbank is het gebruik van het Fries toegestaan, er is een professioneel Friestalg toneelgezelschap en in sommige gemeenten worden de plaats- en straatnamen in het Fries aangeduid. Mijn woonplaats draagt sinds 1 januari 2009 weer de



Bewijs van lidmaatschap van de 'Natio Frisica' van It Hearschip Sipke Huismans. (Collectie Tresoar, Leeuwarden)

oorspronkelijke naam Feanwâlden en de Gruttostraat werd Skriesstrjitte. Beleid van overheden leidt niet noodzakelijkerwijs tot een gedragsverandering bij mensen. De in het onderwijs geboden ruimte wordt in veel scholen onvoldoende benut, weinig Friezen gebruiken hun moedertaal in de rechtbank en de verfriesing van de plaats- en straatnamen ondervindt lang niet ieders instemming. Er is nog een andere, vanuit Fries standpunt bezien, negatieve ontwikkeling. Een deel van de Friestalige ouders draagt, op grond van de vooronderstelling dat je met het Nederlands verder komt, hun moedertaal niet meer over aan hun kinderen en zo'n 25% van de kinderen die in het Fries zijn opgevoed, prefereren, soms zelfs thuis, het Nederlands.

Ik sluit dit gedeelte af met de constatering dat de meerderheid van de Friese bevolking een tekort aan taaltrots⁹ heeft, er is onderwaardering voor de moedertaal. Het Fries is genoeg voor de huiselijke omgang, een cabaret- of toneeluitvoering, maar slechts een klein gedeelte der Friezen kiest voor een welbewust gebruik van deze taal in de formele domeinen, en daartoe behoort ook de kerk.

2. Sipke Huismans als predikant

In de pastorie

Op 25 augustus 1901 werd Sipke Huismans bevestigd als predikant in Anjum, een dorp in het noordoosten van Friesland. De nieuwe dominee stak zijn mening niet onder stoelen of banken, tijdens de eerste kerkenraadsvergadering onder zijn leiding (29 augustus 1901) zei hij dat 'het eisch is, met het oog op de toestanden der Gemeente, bij de prediking aan te dringen op gehoorzaamheid die de Heere eischt inzake het belijden van Zijn Naam'. Omdat nieuwe bezems wel eens te snel schoonvegen zei de kerkenraad: 'Algemeen wordt dit goedgevonden, mits de Leraar in deze zaak niet overhaastend zij, 't welk hij van harte met den Kerkeraad eens is'.

De predikant had ook nog een ander punt: de liturgie: 'Over een en ander wordt gesproken en men is het allen eens, dat gewerkt moet worden in de richting door Dr. Kuyper in zijn artt. *Onze Eeredienst*'. Huismans was aan de Vrije Universiteit (vu) gevormd door A. Kuyper en F.L. Rutgers, de kerk-historicus en kerkrecht deskundige. In zijn in memoriam over Sipke Huismans heeft ds. Jan Waterink dat aspect benadrukt: Aan de vu 'ontving zijn leven de richting, die hij, de door Kuyper Sr. en Rutgers gevormde, heel zijn leven trouw heeft gehouden. Tot op zijn sterfbed sprak hij van de vaste lijn, door Kuyper getrokken'.¹⁰

Breed en vooruitstrevend

Niet alleen ten aanzien van de liturgie en de prediking had Huismans een duidelijke mening. Hij sprak meer dan eens zijn waardering uit voor het werk van de vakbeweging en Patrimonium. Het zal hem waarschijnlijk pijn hebben gedaan dat de kerkenraad op zijn vergadering van 13 februari 1902 een verzoek van deze vereniging afwees om op de preekstoel de datum van de jaarvergadering van deze vereniging bekend te maken. De leden van de kerkenraad, allemaal behorend tot de gegoeden, toonden inzake het werk van de

vakbeweging niet altijd veel sympathie. Uit de veelheid aan andere activiteiten en contacten noem ik nog twee: Huismans' belangstelling voor de uitbreiding van het aantal gezangen en zijn interesse voor de militairen. Op grond van al deze activiteiten en zijn werk in de Friese beweging (zie de volgende paragraaf) noemt Van der Schaaf hem een man met moderne ideeën.¹¹

In 1911 stelde Huismans een voor de gereformeerden gevoelig onderwerp aan de orde: de uitbreiding van het aantal gezangen. Het onderwerp kwam in 1914, na een daartoe ingediend verzoek van de kerk van Brussel, aan de orde op de synode van 's-Gravenhage. Het voorstel werd verworpen. Het negatieve besluit leidde in Rotterdam tot de oprichting van een Vereniging tot Verrijking van het Kerkgezag. Later kwamen ook in andere plaatsen zulke verenigingen. In 1916 werd het werk voortgezet in een landelijke Kring van Belangstellenden in de Verrijking van ons Kerkgezag. Huismans speelde een wezenlijke rol in dit verband. Hij bepleitte moderne gezangen, nieuwe teksten en nieuwe melodieën. Zijn wens ging niet in vervulling. Op de predikantenvergadering van 1916 hield Huismans een vurig pleidooi over de uitbreiding van de gezangen, de aanwezigen voelden meer voor een herziene psalmbelijming.¹²

Op 6 mei 1915 behandelde de Anjumer kerkenraad een verzoek van de generale deputaten voor de behartiging van de geestelijke belangen der gemobiliseerde militairen om predikanten af te staan voor deze arbeid. Huismans vroeg om toestemming om zich hiervoor aan te melden. Het verzoek werd na een 'breede' discussie toegestaan. Op deze manier kon de kerkenraad informatie krijgen over de condities. De deputaten berichtten dat de gemeente een vergoeding van 150 gulden per maand zou krijgen. De kerkenraad was van mening dat dit bedrag onvoldoende was voor de nodige vervanging. Als pleister op de wonde kreeg Huismans van de kerkenraad toestemming om twee zondagen voor de militairen op te treden (zie de volgende paragraaf).

De breedte van Huismans blijkt ook uit zijn verzoek van 8 september 1909 'om gedurende den tijd van ongeveer een jaar vrijstelling van dienstwerk te mogen ontvangen ten einde in de gelegenheid te zijn de studie voort te zetten en zich te bekwamen voor het afleggen van examens voor Doctorandus'. De kerkenraad had 'in zijne meerderheid (...) genee vrijmoedigheid het verzoek af te wijzen', maar de gemeente moest wel worden geraadpleegd. Op 13 oktober deelde Huismans mee dat hij gemerkt had dat er in de boezem van de kerkenraad zodanige bezwaren waren dat hij zijn verzoek introk.

Buiten Friesland

Begin maart 1916 werd Huismans door de kerk van Zevenhoven beroepen. Kerkenraad en 'evenzoo vele gemeenteleden' drongen er op aan het beroep niet aan te nemen. 'Van andere zijde [was] aandrang uitgegaan om toch Friesland niet te verlaten'. Goed bedoelde woorden, maar Huismans kende een concreet probleem: hij moest zorg dragen voor de opvoeding van zijn vijf jongens. Het volgen van voortgezet onderwijs was vanuit Anjum in feite onmogelijk; het dicht bij Zevenhoven gelegen Alphen aan den Rijn bood daartoe veel gunstiger mogelijkheden. Vooral op grond van dit praktische argument nam Huismans het beroep aan, ondanks het feit dat de kleine gemeente van Zevenhoven hem een lager traktement gaf.



Anjum: links een gedeelte van de pastorie van Sipke Huismans, daarnaast de diaconiehuusjes en rechts het torentje van de gereformeerde kerk, die dateerde van 1889. (Foto: collectie Hendrik Tilma, Anjum)

De kerk van Anjum moest afscheid nemen van een geliefd predikant, haar herder en leraar die zo graag in Friesland had willen blijven, maar door zijn uitgesproken meningen niet op ieders sympathie kon rekenen en zo keer op keer niet in aanmerking kwam voor een beroep.

Bij zijn vertrek kreeg hij van de catechisanten een horloge en een album met voorin een zelfgemaakt gedicht, zes coupletten van vier regels, niet in hun moedertaal, maar in plechtstatig Nederlands. Ik citeer het eerste couplet:

Gij leidde ons op 't smalle pad
Gij weest ons de gevaren.
Gij leerdet ons, naar 't Heilig Blad,
Ons zelve te bewaren.

Korte tijd na de bevestiging in Zevenhoven bleek dat de reis naar het voortgezet onderwijs in Alphen aan den Rijn meer tijd nam dan was voorzien. Toen Huismans in 1918 een beroep kreeg van de kerk van Doetinchem, een plaats met voortgezet onderwijs, was de beslissing gauw genomen. Na twee jaar werd Zevenhoven verlaten.¹³ De notulen van de kerkenraad van Doetinchem maken duidelijk dat er een goede samenwerking was tussen de kerkenraad en de predikant, ook in de gemeente werd Huismans gewaardeerd. In de in Ta in tinkstien¹⁴ opgenomen brieven blijkt echter zijn grote heimwee naar Friesland. Op 10 oktober 1920¹⁵ schreef hij aan de secretaris van het KFS Gerbrand Kamerling:¹⁶ 'Ik sit hjir benei allinnich en wol graach ho gauwer ho ljeaver nei Fryslân' (Ik zit hier bijna alleen en wil graag hoe gauwer hoe liever naar Friesland).

Het liep anders: op 19 juli 1924 stierf hij. Mevrouw Huismans en haar kinderen vertrokken naar Amsterdam. Daar heeft de latere hoogleraar Jan Waterink zich over het gezin ontfermd.¹⁷ In het al genoemde in memoriam werd Huismans in zeer waarderende zin herdacht en het verdriet om het uitblijven van een beroep van een Friese gemeente¹⁸ werd expliciet genoemd: In Friesland beriep geen enkele gemeente hem. Ik weet, dat dit hem heel erg pijn heeft gedaan. Ook om zichzelf, maar allermeeft om zijn volk. En velen, die week aan week met verlangen naar zijn pittige stukken hadden uitgezien, wilden toch maar liever niet in eigen gemeente een dominee, die het zoo scherp en zoo snedig kon zeggen.

3. Sipke Huismans als pleitbezorger voor het Fries

Het wezen der taal

Toen de uit Loënga (een dorp onder de rook van Sneek) afkomstige Friese boerenzoon Sipke Huismans in 1893 aan de Vrije Universiteit met zijn studie theologie begon, hoorde hij bij de colleges taalkunde Kuyper zeggen:

Wat is het wezen der taal? Is het de reeks van woorden, die gij kunt vinden in uwe woordenboeken, die ge gebruikt in uwe gesprekken? (...) De taal bestaat onafhankelijk van woorden en klanken; om haar te

vinden moeten wij dieper doordringen, moeten wij ons niet bepalen tot het oppervlakkige en uitwendige. De taal ligt dieper, wij moeten haar wezen zoeken, niet in de Nederlandsche, maar in de Taal der wereld. Ze is de wereld der gedachten, die God aan u mededeelt.¹⁹

De jonge student probeerde deze woorden toe te passen op zijn moedertaal, het Fries. Zou de taal van de ‘grouwen’ ook bij de door God gegeven wereld der gedachten horen? Zou de taal van huisgezin en koestal, de taal van het Friese toneelstuk op de bovenzaal van de herberg meer zijn dan een reeks van woorden?

In de op Pinkstermaandag 1919 gehouden rede voor de leden van het Kristlik Frysk Selskip (KFS) ‘It christlik bigjinsel en de Fryske tael’ (Het christelijk beginsel en de Friese taal)²⁰ zei Huismans dat hem door de colleges van Kuyper de ogen waren opengegaan over het wezen en het recht van de Friese taal. Hij benadrukte dat hij dominee – ‘Evangeeljepreker’ – zou worden en dat het behartigen van de Friese zaak in zijn werk als dominee diende te worden geïntegreerd.

Fries in de kerk?

In 1898 was Sipke Huismans intens betrokken bij de oprichting van de ‘Natio Frisica’, de Friese studentenclub van de Vrije Universiteit. ‘Al inkelde jierren hie ik der op oanstien, nou kaem it einlings sa fier’ (Al enkele jaren had ik daarop aangedrongen, nu was het eindelijk zo ver), zei Huismans aan het begin van de hierboven genoemde rede. Het was zijn bedoeling om zijn ideeën over het Fries (op religieus gebied) te concretiseren. Dat het, voor ons gevoel althans, ook om kleine dingen ging, bleek bijvoorbeeld uit zijn voorstel om de vergaderingen te openen en te sluiten met een Fries gebed, een idee dat overigens niet de instemming verkreeg van de latere hoogleraar Seakle Greijdanus.²¹

Geïnspireerd door de ideeën van Kuyper over de taal begon Huismans met zijn werk in Anjum, wellicht in de hoop dat hij daar een deel van zijn idealen zou kunnen realiseren. Het werd een bittere teleurstelling. Gereformeerd Anjum zat, net als alle andere orthodoxe gemeenten, niet te wachten op een dienst in de eigen moedertaal. Het verhaal uit Handelingen over het Pinksterwonder en het horen van het Woord in de eigen taal gold wel voor Parten, Meden en Elamieten en vele anderen, maar niet voor Friezen. Ze waren trouw aan de Schrift, maar sommige teksten pasten niet in de door de traditie bepaalde (impliciete) opvatting over het Nederlands als gewijde taal. Het lukte Huismans niet om zijn idealen in Anjum te realiseren. Dat kon wel in het mede door hem opgerichte KFS,²² een organisatie die het Fries wilde bevorderen in verschillende domeinen. Huismans werd voorzitter, G. Kamerling vervulde het secretariaat. Wie de namen van de andere bestuursleden natrekt, komt tot de conclusie dat de fine fleur van orthodox Friesland goed vertegenwoordigd was.²³

De oprichtingsvergadering was op Pinkstermaandag 1908. Zo werd de relatie met het Pinksterfeest en het wonder van het verstaan ‘yn ús eigen taal’

(in onze eigen taal) gelegd. Op 12 augustus 1908 hield Huismans zijn eerste grote rede voor het KFS. Het was een klarenstoot, een pleidooi over het heiligen van de Friese taal: 'Friezen fen 'e tweintichste ieu, fordear jimn' sprake net, mar hilligje dy ta eare fen Gods Nammel!'. (Friezen van de twintigste eeuw, laat jullie moedertaal niet teloorgaan, maar heilig die tot de eer van Gods naam.) Als doelstelling formuleerde Huismans naast het heiligen 'it bifoarderjen fen oersetting en forsprieding fen alle of inkelde Bibelboeken' (het bevorderen van het vertalen en de verspreiding van enkele of alle Bijbelboeken).²⁴ De (bestuurs)leden stemden van harte in met dit voorstel. Maar Huismans en de zijnen wilden meer. Wie *Ta in tinkstien* bestudeert ziet dat het niet alleen om het Fries in de kerk ging, Huismans pleitte ook voor het Fries op de vergaderingen van de jongelingsverenigingen (1910), in het onderwijs (onder meer in 1918) en het stichten van een Akademy fen Fryske Wittenskip (1914), een ideaal dat bij de oprichting van de Fryske Akademy (1938) werd gerealiseerd.

Naast zijn artikelen in *Yn ús eigen tael* (In onze eigen taal), het blad van het KFS, heeft Huismans in het *Friesch Kerkblad* zijn standpunt inzake het Fries in de kerk op duidelijke wijze en in prachtig proza naar voren gebracht. Wumkes gaf in *Yn ús eigen tael* een overzicht van de werkzaamheden van Sipke Huismans als 'De Poortwachter'.²⁵ Ik citeer een gedeelte uit een bijdrage van 9 april 1915, een polemiek met H.H. Kuiper (Azn.):

Het is er om te doen een einde te maken aan het nutteloos vernielingswerk met bijl en houweel, en de (taal)tuin die toch onuitroeibaar is, weer een behoorlijk aanzien te geven.

En wij Christenen zijn hiertoe niet in het *laatst* maar voor het eerst geroepen, juist krachtens hetgeen wij belijden van de schepping Gods.

Maar wij die nu zeggen op te komen voor onze taal als een gave Gods, zouden haar immers zelf den doodsteek geven, als wij haarzelf buitensloten buiten de heilige erve van Gods Woord, gebed, prediking enz. Feller zouden wij haar niet kunnen bestrijden.

Maar nu vragen wij niet, dat de Friesche taal op de heilige erve weer²⁶ *alleenheerscheresse* zal worden. Het Hollands heeft daar nu eenmaal recht verkregen, en moet dat recht houden. Het Friesch vraagt alleen weer *toelating* op dat terrein, en recht om *van tijd tot tijd* mee te spreken.²⁷

In het overzicht van Wumkes staat ook Huismans' discussie met ds. Jac. Eringa uit Woerden vermeld. De titel van de bijdrage (10 september 1915) luidde 'De Friesche taal als zwerveling buiten, of als gast binnen het officieele huis?'²⁸ Het Fries moest 'op haar eigen erve onder den blooten hemel' slapen. 'Zij vraagt alleen logies'. Geef haar 'een zolderkamertje, dan heeft zij tenminste onderdak, en laat haar meê aanzitten, dan heeft ze wat te eten'. Bescheidener kon het niet, maar de gereformeerden, die instemden met Abraham Kuypers adagium dat eenvormigheid de vloek van het moderne leven was, wilden noch konden de deur van de zolderkamer openzetten, zelfs niet op een kier.

De deur van de Gereformeerde Kerk in Tilburg ging wel open. Daar hield

Huismans op maandag 5 oktober 1914, ‘om 6 ûre en nochris om healwei 8 ûre’ (om zes uur en nog eens om halfacht), een preek voor de gemobiliseerde Friese militairen. De titel van zijn verkondiging, ontleend aan Jesaja 21:11-12, was ‘Wachter, ho let is it yn ’e nacht? (Wachter, hoe laat is het in de nacht?) Het is, zo zei Huismans, een ‘hege eare’ (een hoge eer) om voor ‘it heitelân’ (het vaderland) op wacht te staan, maar er is een eer die nog hoger is: ‘En dat is wachter to wêzen yn it keninkryk fen God’ (En dat is wachter te zijn in het koninkrijk van God. Het was een klassieke preek in drie punten: de bange vraag van de boden uit Seir, het troosteloze antwoord dat ze ontvingen en de wijze raad die daar op volgde. De dreigende situatie in Europa bleef buiten beschouwing, het ging om de veiligheid die bij God gevonden wordt.²⁹ Op zondag 11 oktober ging Huismans voor in een Nederlandse dienst in Alphen (Noord-Brabant).³⁰

Tijdens de opening van de jaarvergadering van het KFS, Pinkstermaandag 1915, kwam Huismans terug op de dienst in Tilburg, niet alleen daar maar ook in Oisterwijk, Vianen en andere plaatsen werden zulke bijeenkomsten gehouden. Je moest er bij geweest zijn om de kracht te voelen van ‘dat Fryske psalmsjongen, daverjend troch de seale... Der siet in klank yn as fan stiel’ (dat psalmzingen in het Fries, daverend door de zaal... Er zat een klank in als van staal). In Friesland zou dat niet mogelijk zijn. Maar Huismans hoopte dat de soldaten na hun terugkeer een breder en dieper inzicht zouden hebben voor het mooie van de eigen taal en de roeping daartoe.³¹

In de jaren dat Huismans predikant te Doetinchem was, hield hij op 6 oktober 1919 ‘in zalen Rodenhuis’ in Sneek in het kader van de ‘Week van Ernst’³² een toespraak over ‘De rike man en de earne Lazarus’ (De rijke man en de arme Lazarus).³³ Er werden vier liederen gezongen, een in het Nederlands en drie in het Fries. Het laatste was gezang (!) 273:10, een vertaling van Paul Gerhards ‘Beveel gerust uw wegen’, opgenomen in de bundel Evangelische Gezangen.³⁴ De avond stond onder leiding van de Leeuwarder predikant dr. W.A. van Es, een man die later het gebruik van het Fries in de kerk te vuur en te zwaard heeft bestreden. Na de Tweede Wereldoorlog trad ds. L.H. Kwast in Van Es’ voetsporen.³⁵ Van Es en Kwast verwoorden de bij vele Friezen aanwezige latente gevoelens tegen het gebruik van het Fries in het religieuze domein. (In paragraaf 4 wordt hierop nader ingegaan.)

4. Kerk en Fries anno 2013

Het *Friesch Dagblad* publiceert elke week een overzicht van de preekbeurten in Friesland. Het zijn er honderden. Nadat alle gemeenten zijn genoemd volgt er een lijst met Friese kerkdiensten, gemiddeld zo’n tien per week. Op het totaal van alle kerkdiensten wordt het ‘boek fan de Heit yn de taal fan de mem’ (Boek van de Vader in de taal van de moeder)³⁶ in slechts 1 à 2 procent van de gemeenten gebruikt.

Het overzicht geeft geen compleet beeld. In enkele gemeenten is het gebruik van het Fries zo gewoon dat het niet meer aan de krant wordt doorgegeven. Ook de tweetalige diensten ontbreken in het overzicht. Over deze diensten, waarin het Fries wordt gebruikt bijvoorbeeld in een schriftlezing of één of



*Sipke Huismans, geboren te Loënga 10 maart 1873,
overleden te Doetinchem 19 juli 1924.
(Fotocollectie Tresoar, Leeuwarden)*

twee liederen, zijn geen gegevens beschikbaar. Daarnaast is er het ‘Frysk Oekumenysk Wurkferbân’, een organisatie van zes gemeenten die al hun diensten, in verschillende frequenties, in het Fries houden.

Op grond van het al genoemde tekort aan taaltrots en de sterk veranderde taalkaart zijn er weinig gemeenteleden die aandringen op gebruik van het Fries in de kerk. Wie wel een poging daartoe onderneemt, kan eerder tegenkating dan instemming verwachten. De argumenten luiden: we wonen toch in Nederland, het lezen van het Fries kost veel inspanning, sommige woorden zijn onbekend of klinken zo ruw en aandacht voor het Fries betekent het weren van gasten uit ‘Holland’. Kortom, de eenvormigheid is in feite nog steeds het uitgangspunt.

Iemand die het Fries niet geregeld onder ogen krijgt – en dat zijn er velen – kan inderdaad een zekere moeite hebben met het lezen van het Fries. Wie maar één of twee keer per jaar een psalm of lied in het Fries zingt, mist gewenning. Het is een reëel bezwaar waarmee terdege rekening dient te worden gehouden. En hoe zit het met de veronderstelde ruwe woorden? Ik geef een toelichting met psalm 73:2, de laatste vier regels.

Fries	Nederlands
Hja skeppe har in eigen wet, pûdeagich binne hja fan fet, hja geane grut op al har dwaan, har hert rint oer fan eigenwaan. (<i>Lietboek foar de tsjerken</i>)	Zij leven naar hun eigen wet, hun ogen puilen uit van vet. Verwaten beeldt hun hart zich in, dat alles gaan moet naar hun zin. (<i>Liedboek voor de kerken</i>)

In de tweede regel van de Friese berijming gebruikt de dichter dr. Bernard Smilde het woord ‘pûdeagich’, een mooie dichterlijke vondst die in het dagelijks spraakgebruik echter onbekend is.³⁷ Zo’n woord leidt bij de meeste kerkgangers niet tot een ‘aha-erlebnis’, maar tot vervreemding. In de Nederlandse tekst begint de derde regel met het woord *verwaten*. Hoeveel kerkgangers kennen dit woord?

Waar ligt de oplossing? Een kerkdienst behoort geen taalles te zijn, maar met enig didactisch vernuft kan een voorganger, naast het exegetische ook het hermeneutische aspect in de dienst integreren. En de toeristen en de vreemdelingen? Wie hen met liefde ontvangt en waar nodig even hulp biedt, zal eerder positieve dan negatieve opmerkingen horen over een Friese of een tweetalige dienst. Ze ervaren op deze manier ook in de kerk de in de vvv-folders geprezen eigen cultuur en tweetaligheid in Friesland.

Bij het invoeren van het Fries in de kerk(diensten) gaat het om innovatie, processen met hun eigen dynamiek en stadia. Er is iemand die leiding geeft, in de meeste gevallen is dat de predikant(e). Hij of zij is de spil. De houding van veel predikanten ten opzichte van het Fries zou ik willen omschrijven met het woord *welwillend*. Dat is evenwel geen echte betrokkenheid en het getuigt niet van inzicht in de waarde van de moedertaal in het religieuze domein. Huismans noemde in zijn artikel ‘Preekjen yn eigen tael’³⁸ dat de volkstaal leidt tot ‘stiller oandacht’ (stillere aandacht) en ‘skerper sneed’ (diepere indruk).

De kerkenraad speelde volgens Huismans in het geheel ook een essentiële



De kerkenraad van Anjum nam het initiatief tot het plaatsen van een monument op het graf van Sipke Huismans in Loënga. Hij vroeg de kerken van Doetinchem en Zevenhoven om een bijdrage. De eerste kerk betaalde f10, de tweede f5. De offerte van de steenhouwer was f150. Het ontbrekende bedrag werd door middel van een rondgang in Anjum bij elkaar gebracht.

De steen werd op donderdag 23 juli 1925 op het kerkhof van Loënga door ds. E. van der Laan van Anjum overgedragen aan de familie Huismans. De tweede spreker was ds. H. Dethmers, een persoonlijke vriend van ds. Huismans. Dethmers sprak zijn verwondering uit over de afwezigheid van het hoofdbestuur van het Kristlik Frysk Selskip. (Fotocollectie Tresoar, Leeuwarden)

rol. Op 31 maart 1919 schreef hij aan G.A. Wumkes³⁹ dat het Fries in de kerk teveel een ‘dominystaek’ was gebleven: ‘It moat fan Tsjerkeriedswege’ (Het moet een zaak van de kerkenraad zijn). Hij bepleitte in dezelfde brief, als opstap naar Friese kerkdiensten, evangelisatiebijeenkomsten in het Fries.⁴⁰ Huismans wilde één of twee evangelisten aanstellen. Hij had berekend dat daarvoor een kapitaal van 50.000 gulden nodig was: ‘Scoene wy by de Fryske adel dat kaptael net fine kinne? (Zouden we dat kapitaal niet bij de Friese adel kunnen vinden?)’. Het bleef bij voornemens.

Het door Sipke Huismans in 1908 opgerichte KFS bestaat niet meer. Waren de doelen bereikt? Geenszins, maar organisaties kunnen zichzelf overleven. Zo ook hier. Na een prachtig eeuwfeest te hebben gevierd, werd enige tijd later een nieuwe organisatie opgericht: Krúspunt (Kruispunt), een overkoepelende organisatie die het gebruik van het Fries in het religieuze domein wil bevorderen. Een groot tal organisaties, waaronder de Raad van Kerken, een uitgever van muziek, het ‘Ferbân fan Frysktalige foargongers’ (Verband van Friestalige voorgangers) en de ‘Kristlik Fryske Folks Bibleteek’ (Christelijk Friese Volksbibliotheek) zijn aangesloten. De webpagina⁴¹ vermeldt intussen een groot aantal activiteiten en aanzetten voor de liturgie en de intussen gehouden bijeenkomsten waren inspirerend. Ook deze organisatie zal te maken krijgen met de wetmatigheden van de innovatieprocessen.⁴² Eenvoudig gezegd: hoe breng je de waar aan de man en hoe bevorder je dat de klanten het geleverde product blijven gebruiken?

Ten slotte

In de jaren tachtig van de vorige eeuw was ik als voorzitter van het KFS betrokken bij de invoering van de Friese pendant van het *Liedboek voor de kerken*, het *Lieteboek foar de tsjerken*.⁴³ Een van de activiteiten was het organiseren van *Lietboekjûnen* (Liedboekavonden). Ik vertelde daarover aan een goede vriend, iemand die de kerk eigenlijk nooit van binnen zag. Mijn enthousiasme deed hem besluiten zo’n avond bij te wonen. De bijeenkomsten werden steeds besloten met Lied 391 ‘De moanne komt al heger’.

Ik citeer vers 7:

Rêst yn in sillge frede,
no’t God yn syn genede
syn hillge omgong hâldt.
In koele nacht giet iepen.
Hear, lis ús seft te sliepen
en ek ús buorman, siik en âld.

Laten wij amen zeggen
en ons te slapen leggen.
Kil wordt de avondwind.
God, weer van ons het kwade
en wees in uw genade
Met ieder eenzaam menskind.

Na afloop kwam mijn vriend naar me toe. Ik zag de tranen in zijn ogen. Hij zei: ‘Wat in moaie tekst, en yn myn eigen taal’ (Wat een mooie tekst, en in mijn eigen taal). Sipke Huismans had het eens moeten horen.

* Met dank aan Douwe van der Boon, oud-hoofd der christelijk school in Anjum, Sipko Huismans (arts in ruste, een kleinzoon van dominee Sipke Huismans), Jan Popkema, taalkundige en auteur van *Mei it wiffe skip* (2008)

en De kristlik-Fryske beweging yn de tweintichste ieu (verschijnt in 2014) en Hendrik Tilma (voorzitter van de kerkenraad van de Protestantse Gemeente in Anjum) voor hun commentaar op de eerste versie van dit artikel. Mijn dank geldt ook de redactie van het Historisch Tijdschrift GKN, met name Peter F. Dillingh, achterkleinzoon van Johannes Schuringa, een van de oprichters van het KFS.

Noten

1. De typering is ontleend aan G.A. Wumkes, ‘Ds. S. Huismans as “De Poortwachter”’ in *Yn ús eigen tael*, jg. xxx, 1938, blz. 28-32. Wumkes schreef: ‘Huismans, de stoere, foarse strider, mar ek de emotionéle romantikus’.
2. ‘Fyn’ betekent orthodox en ‘grou’ vrijzinnig.
3. Oebele Vries, *Asega, is het dingtijd. De hoogtepunten van de Oudfriese tekstoverlevering*, Leeuwarden/Utrecht 2007, passim.
4. De eerste druk, die slechts 36 bladzijden telde, verscheen in een oplaag van 200 exemplaren; de tweede sterk uitgebreide versie verscheen in 1829; in 2009 verscheen de twaalfde druk.
5. Zie voor meer informatie Koen Zondag, ‘The very beginning of the Frisian movement’ in: *International Journey of the Sociology of Language*, Vol. 100/101, 1993, blz. 193-201.
6. Dat geldt met name voor de gereformeerden gemeenten en de gereformeerde bondsgemeenten.
7. Ik ken geen gegevens over het gebruik van het Fries in het pastoraat. Wel is bekend dat Seakle Greijdanus zijn studenten wees op het belang van het Fries voor het pastoraat, zie Koen Zondag, ‘Een medestander op afstand. De relatie tussen Greijdanus en het Fries’ in George Harinck (red.) *Leven en werk van prof. dr. Seakle Greijdanus*, Barneveld 1998, blz. 213-232.
8. Zie voor een uitvoerige analyse van de geschiedenis van het Fries in het onderwijs Koen Zondag, *Lange oanrin, koarte sprong (Lange aanloop, korte sprong)*, Ljouwert 2011.
9. Deze conclusie is onder meer geformuleerd in het rapport *Tusken winsk en wurklikheid (Tussen wens en werkelijkheid)*, Utrecht: Inspectie van het Onderwijs, 2010.
10. Zie J. Waterink, ‘Ds. Sipke Huismans’ in *Jaarboek ten dienste van de Gereformeerde Kerken in Nederland 1925*, Goes 1925, blz. 304-309.
11. Sj. van der Schaaf, *Skiednis fan de Fryske biweging*, Ljouwert 1977, blz. 180.
12. Ik heb voor dit gedeelte gebruik gemaakt van Maarten J. Aalders, *Heeft de slang gesproken?* Amsterdam 2013, blz. 113-115.
13. Huismans’ jaren in Zevenhoven zijn beschreven door C.L. Ruben in *De Stim fan Fryslân*, juni 1947, afl. 828, 829 en 830.
14. De toespraken van Huismans en een deel van zijn correspondentie zijn gebundeld in G.A. Wumkes, red., *Ta in tinkstien. Samle skriften fen Ds. S. Huismans (Tot een gedenksteen. Verzamelde geschriften van Ds. S. Huismans)*, Boalsert 1927 (uitgegeven onder auspiciën van het Kristlik Frysk Selskip).
15. *Ta in tinkstien*, o.c., blz. 230.

16. G. Kamerling (1871-1942) was onderwijzer aan de christelijke lagere school in Rinsumageast, daarna leraar aan de christelijke kweekschool in Dokkum.
17. Vriendelijke mededeling van Huismans' kleinzoon Sipko.
18. Huismans had gehoopt op een beroep van de Gereformeerde Kerk te Leeuwarden.
19. Deze woorden zijn ontleend aan het dictaat Linguïstiek van A. Kuyper (te raadplegen in Tresoar, Leeuwarden).
20. *Ta in tinkstien*, o.c., blz. 160-166. .
21. Zie het in noot 7 genoemde artikel van Koen Zondag (1998, blz. 215).
22. De oorspronkelijke naam was 'Christlik Selskip for Fryske Tael en Skriftekennisse'.
23. Naast de al genoemde Sipke Huismans en Gerbrand Kamerling behoorden mr. Jan Wieger Tysma (1881-1937), jurist en later advocaat en kantonrechter in Leeuwarden, Hylke Michiel Tromp (1866-1935), burgemeester van de gemeente Wymbritseradiel, dr. Geert Aeilco Wumkes (1869-1954), hervormd predikant in Sneek en later bibliothecaris van de Provinciale Bibliotheek in Leeuwarden, Otte Sijas Akkerman (1872-1957), hij verdiende de kost als blauwverver, in zijn vrije tijd schreef hij Friese tijdsverzen en stichtelijk rijmwerk, en Johannes Schuringa (1867-1924), hoofdonderwijzer in Sint Anna Parochie tot de bestuursleden. De geschiedenis van het KFS is geboekstaafd in Jan Popkema, eindred., *Mei it wiffe skip. Nei hûndert jier Kristlik Frysk Selskip*, Ljouwert 2008. Begin 2014 verschijnt van zijn hand *De kristlik-Fryske beweging yn de tweintichste ieu*.
24. De eerste volledige vertaling van de Bijbel in het Fries verscheen in 1943; de tweede, oecumenische vertaling dateert van 1978.
25. G.A. Wumkes, 'Ds. S. Huismans as "De poortwachter"' in: *Yn ús eigen tael*, 1938, blz. 28-32.
26. Het woord weer is merkwaardig. Het Fries in de kerk speelde in het verleden geen enkele rol.
27. Wumkes, o.c., blz. 31.
28. Zie voor de bron noot 27.
29. De preek is te vinden in *Ta in tinkstien*, blz. 103-111.
30. Peter Dillingh, 'Een Friese dominee in het kapelletje in 1914' in: *De Runstoof*, jg. 21, 1998, nr. 1/2, blz. 35-46. Ook verschenen onder de titel 'Een Friese dominee maar de troepen in Alphen', in: René Beyst (eindred.), *Met ons gaat alles goed. 'De Groote Oorlog' in het klein. 90 korte verhalen van meer dan 80 auteurs*, 's-Hertogenbosch 2013, blz. 363-368.
31. *Ta in tinkstien*, blz. 112-113.
32. De 'Week van de Ernst' werd gehouden tijdens de kermis.
33. *Ta in tinkstien*, blz. 204-215.
34. Met dank aan Jan B. Zweers van het Antiquariaat Wever Van Wijnen voor zijn hulp bij het vinden van dit lied. De eerste druk van de *Evangelische Gezangen* verscheen in 1806. In 1866 verscheen een uitbreiding, tot de nieuwe liederen behoorde ook 'Beveel gerust uw wegen'. Het aantal coupletten werd in 1938, in de toen verschenen bundel, teruggebracht. Zie ook Koen Zondag, 'In ûnbekend fers', in: *Friesch Dagblad*, 30 oktober 2013.

35. Th. Bakker, *Iepen brief yn acht haadstikken oan Ds. L.H. Kwast*, Ljouwert 1978.
36. Deze bondige omschrijving kwam uit de mond van ds. Ype Schaaf in de periode voorafgaand aan de presentatie van de nieuwe Friese Bijbelvertaling in 1978.
37. 'Eachpûden' zijn de wallen onder de ogen.
38. *Ta in tinkstien*, blz. 114-122.
39. 'Ut de brieveskat' (Uit de brievenschat) in *Ta in tinkstien*, o.c., blz. 227-228.
40. Mevrouw G. Feddema-Hoogland sprak geregeld op zulke bijeenkomsten. Haar verhalen werden zeer gewaardeerd, zie G.A. Wumkes, *Nei sawntich jier*, Boalsert 1949, blz. 253.
41. www.kruspunt.nl
42. In de literatuur over innovatie wordt een onderscheid gemaakt tussen het aankondigen van een vernieuwing, het implementeren daarvan in concrete situaties en, als laatste, het borgen (integreren) in een systeem. Veelal komen innovaties niet verder dan de eerste fase.
43. De Friese versie van het nieuwe *Liedboek* verschijnt in 2014.